

לידת הסיקור הצבאי בעיתונות הארץ-ישראלית

מפרשת גורדון ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה

עוזי אלידע

שבועי קטן, דל פורמט וחסר אמצעים כספיים וטכנולוגיים שדלה את עיקר המידע שלו מעיתונות זרה שהגיעה לארץ בדואר ים אטי. כבר בגיליונות הראשונים של העיתון ניכר שהוא ביקש לא רק לספק מידע לקורא, אלא גם לבדר ולרגש אותו. מהגיליון הראשון תפסה פרשת הגנרל הבריטי צ'רלס גורדון בחרטום מקום מרכזי בעיתון. גורדון, שכינה כמושל סודן, היה נצור מאביב 1884 בבירה חרטום עם צבא מצרי חלש ומותש, והוקף בצבא מורדים סודני גדול בראשות המהדי. אירוע זה היה רלוונטי לקורא הארץ-ישראלי מכמה סיבות: ראשית, גורדון שהה כמעט שנה (1883-1884) בירושלים וביפו וקיים קשרים חמים עם ראשי היישוב היהודי. שנית, ההזדהות של חלק מציבור הקוראים הארץ-ישראלי עם האדם הלבן, מקים הקולוניות, הפועל להחזרת הציוויליזציה המערבית לעולם השלישי ה"ברברי". רבים מקוראי הצבאי, בני היישוב החדש בערים ובמושבות, הזדהו עם דימוי זה שאותו טיפח בן-יהודה בכתבותיו.

בן-יהודה הפך את פרשת גורדון לאירוע רצף. הוא פרסם את ידיעות שעסקו בו בראש כל גיליון מאוקטובר 1884 עד מרס 1885.² עיקרה של הדרמה כפי שהוצגה בעיתון היה ציר מתח שבקצהו האחד עמד גורדון, גיבור אירופי לבן העומד בראש מחנה מצרי חלש אי שם במרחב ה"ברברי" והמסוכן של אפריקה, כשהוא מוקף עשרות אלפי לוחמים מקומיים קנאים וצמאי דם המונעים בידי מנהיג מיסטי ומסתורי, ובקצהו השני היה חיל משלוח בריטי שיצא מקהיר דרך הנילוס כדי להציל את גורדון. בכל גיליון דיווח העיתון היכן נמצא חיל המשלוח ותהה אם יצליח להגיע בזמן כדי לחלץ את גורדון ואנשיו. במהלך האירועים התברר שקבוצה אחרונה של לבנים פונתה מחרטום, אולם ספינתם עלתה על שרטון וכולם נטבחו בידי בעלי ברית של המהדי.³ על כיבוש חרטום ועל מותו של גורדון בסוף ינואר 1885 דיווח הצבאי באיחור של שלושה שבועות. חיל המשלוח איחר להגיע לעיר ביומיים וחזק בכך את הממד הדרמטי-ספקטקולרי של האירוע.⁴ בעקבות ניצחון המהדי שינה בן-יהודה את יחסו לאיש ולצבאו, ובסוף פברואר 1885 כתב "כי צבא המהדי לא אספסוף אנשים הוא בלי סדר ומשטר, כאשר חשבו עד עתה, כי הקשר בין כל ילידי הארץ הזו אמיץ, ובתחבולות ובדעת יעשה המהדי מלחמה".⁵ בסופה של פרשת גורדון איבד אפוא

עניינו של מאמר זה התפתחות הסיקור הצבאי בעיתונות הארץ-ישראלית תחת השלטון העות'מאני. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה היו בארץ כ-85,000 יהודים. לרשותם עמד מספר רב של עיתונים, ומהם שלושה, האור (בעריכת אליעזר בן-יהודה ואיתמר בן-אב"י), החרות (בעריכת חיים בן-עטר) ומוריה (בעריכת יעקב יצחק ילון) יצאו בירושלים בתדירות יומית. אמנם עיתונים אלה יצאו במספר עותקים מועט, כ-800 עד אלף עותקים ליום, אבל לכל גיליון היו בממוצע כעשרה קוראים, עובדה שגרמה לכך שחלק ניכר מהציבור היהודי בארץ היה חשוף לתכנים שלהם.¹

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הייתה העיתונות הארץ-ישראלית בעלת ניסיון רב שנים בסיקור מלחמות ברחבי העולם. המייסד של ז'נר הסיקור הצבאי בארץ היה אליעזר בן-יהודה, שהחל להקדיש מיד עם ייסוד עיתונו הצבאי ב-1884, שטחים נרחבים ובולטים בעיתונו למלחמות חוץ. בחלק הראשון של המאמר אני בוחן את תרומת עיתונות בן-יהודה לפיתוח ז'נר עיתונאי זה במשך שלושים השנה שקדמו למלחמת העולם הראשונה, את הסיבות שהובילו את בן-יהודה להרחיב בסיקור מלחמות חוץ, וכיצד סיקר הצבאי, שהפך מאוחר יותר להאור, רצף ארוך של מלחמות חוץ, החל בסיקור פרשת מאבקו של גנרל גורדון כנגד צבא המהדי בחרטום בסוף 1884 ובתחילת 1885, ועד סיקור מלחמת איטליה-תורכיה והמלחמה הבלקנית הראשונה ב-1911-1913. בחלקו שני של המאמר אני בוחן את תהליכי הסיקור הצבאי על ידי האור ומתחריו החרות ומוריה ערב מלחמת העולם הראשונה, ובמהלך החודשים הראשונים שלה, עד לכניסת תורכיה למלחמה, אירוע שהוביל לסגירת רובה הגדול של העיתונות העברית בארץ. אני בודק מה היו מקורות המידע הצבאי, מה הייתה איכותו ומה היו דרכי הצגתו לקורא הארץ-ישראלי, והקשיים שהערים הממשל העות'מאני על איסוף המידע הצבאי והפצתו.

על הדיווח הצבאי בעיתונות בן-יהודה ומתחריה לפני מהפכת התורכים הצעירים

ראשיתו של הסיקור הצבאי כסיפור רצף דרמטי היה בעיתונו של אליעזר בן-יהודה, הצבאי. בן-יהודה הוציא לאור בירושלים מסוף 1884 עיתון

האדם הלבן מיוקרתו וה"ליד" זכה עתה להערכה ולכבוד בלוויית רמיזה שתנועת שחרור לאומית מאורגנת היטב יכולה לקרוא תיגר על האימפריה החזקה בעולם.

בסיקור הצבאי בעיתונות של בן-יהודה היו שתי נקודות מפנה. הראשונה התרחשה בסוף שנות התשעים של המאה התשע-עשרה. יחסו של בן-יהודה לאירועי חוץ בכלל ולמלחמות בפרט היה פועל יוצא של הגדרת זהות הקורא. במהלך שנות השמונים והתשעים של המאה התשע-עשרה הוא התלבט לגבי זהותו של קהל המועדף עליו: האם הוא הקורא המקומי או הקורא בחו"ל? למעשה ניסה בן-יהודה ליצור עיתון "היברידי" שיפנה סימולטנית לשני הקהלים, אולם לקהלים אלה היו תחומי עניין שונים: הקורא בחו"ל היה מעוניין בעיקר בידיעות על המתרחש בארץ, על סיפורים מחיי היהודים בערי ומושבות ארץ ישראל. הקורא הארצי-ישראלי התעניין בידיעות חוץ ובעיקר במלחמות חוץ, נושא שעליו יכול היה הקורא באירופה לקרוא בעיתונות הכללית. יתרה מזאת, הקורא האירופי היה אדם משכיל שהתעניין בסיקור כבד ורציני, ואילו הקורא הארצי-ישראלי חיפש את הידיעה המעניינת והמבררת והעדף את הכתיבה הסנסציונית דרמטית של עיתונות ההמון. בן-יהודה סירב שהתלבט ארוכות בין שני הקהלים, ובסוף שנות התשעים של המאה התשע-עשרה בחר בקהל המקומי. בחירה זו נבעה מכך שהעיתונות העברית באירופה החלה להעסיק בתנאים טובים כתיבים מקומיים בארץ, שסיפקו לקורא האירופי מידע רחב ועשיר יותר מזה שמצאו אצל בן-יהודה. לפיכך ירד מאוד מספר קוראיו בחו"ל ולא נותרה לו בררה אלא להתמקד בקורא הארצי-ישראלי.⁶

להעברת תשומת הלב לקורא המקומי הייתה השלכה כפולה: סיקור מלחמות החוץ גדל בסוף שנות התשעים במידה משמעותית, ובמקביל הפך סגנון הכתיבה ליותר דרמטי וספקטקולרי, בנוסח פרשת גורדון. העניין העצום של הציבור הוביל את בן-יהודה לשפר את מהירות הדיווח. ב־18 במרץ 1898 בישרה הכותרת הראשית של עיתון הצבאי לקוראים: "חדש בירושלים – ידיעות מכל קצווי הארץ בו ביום! הצבאי יביא לקוראיו החדשות האחרונות מארבע כנפולת תבל בתלגראמים מיוחדים". המערכת הודיעה שמעתה לא יחכה העיתון לחדשות המגיעות בדואר ים, והחדשות האחרונות "תבאנה לנו ישר על כנפי החשמל ולמחרת יקראו קוראינו היקרים את העניינים שנעשו אתמול בכל העולם. קוראי הצבאי יהיו מעתה חיים של בה בשעה עם כל העולם כולו". הוא חתם על הסכם עם סוכנות הידיעות העות'מאנית אג'נס נסיונל, וזו סיפקה לו מידע טלגרפי מהיר ורציף. החיבור לקו הטלגראף אפשר לסקר "בזמן אמת", כלומר בזמן קצר מאוד, את מלחמת ארצות הברית-ספרד על האי קובה, שפרצה באפריל 1898, באמצעות מברקים שהוגדרו בעיתון "תלגראמים מיוחדים". באביב 1898 התחיל העיתון להדפיס גם הוספות טלגרפיות נפרדות. הקורא האקראי שילם עשר פרוסות עבור גיליון שהודפס על צד אחד והכיל מידע קצר ביותר, ומי שהיה מגוי על העיתון קיבל את ההוספה למחרת היום כשהיא מצורפת לעיתון וללא תוספת מחיר.

לאחר סיקור מלחמת קובה הפנה העיתון את הזרקור למאבק המיעוט הבורי בכובש הבריטי במדינת טרנסוואל שבדרום אפריקה, מאבק שזכה לתמיכת ציבור הקוראים בארץ. כמו במקרה של מלחמת קובה, גם במקרה זה המשיך העיתון להשתמש בשירות המברקים של סוכנות הידיעות התורכית, שאפשרה סיקור מהיר של המלחמה בדרום אפריקה. נוסף על כך הוא דלה מידע מעיתונות זרה, בעיקר אנגלית,

האור

עתון יומי

תל אביב, יום ראשון, 17 במרץ 1898

ענין שלישית (80) יום 1 מן השבוע ארבעה חודש

המלחמה האמיתית רק החלה

בבית הדוח ובמגות – מלחמת אריות – אך נפלו נמרים!

המלחמה האמיתית
המלחמה האמיתית היא המלחמה על השלום, על הרוח, על הנפש, על התודעה, על השכל, על הלב, על החיים, על המוות, על האלוהים, על העולם, על הכל. המלחמה האמיתית היא המלחמה על האמת, על הבריאות, על החופש, על השוויון, על הדין, על הצדק, על האהבה, על השלום, על הרעותה, על הנאמנות, על האחריות, על המסוגלות, על התבונה, על החוכמה, על הרוחניות, על הרוח, על הנשמה, על החיים, על המוות, על האלוהים, על העולם, על הכל.

המלחמה האמיתית היא המלחמה על השלום, על הרוח, על הנפש, על התודעה, על השכל, על הלב, על החיים, על המוות, על האלוהים, על העולם, על הכל. המלחמה האמיתית היא המלחמה על האמת, על הבריאות, על החופש, על השוויון, על הדין, על הצדק, על האהבה, על השלום, על הרעותה, על הנאמנות, על האחריות, על המסוגלות, על התבונה, על החוכמה, על הרוחניות, על הרוח, על הנשמה, על החיים, על המוות, על האלוהים, על העולם, על הכל.

צרפתית וגרמנית, שהגיעה מארבע כנפולת תבל בתלגראמים מיוחדים". המערכת הודיעה שמעתה לא יחכה העיתון לחדשות המגיעות בדואר ים, והחדשות האחרונות "תבאנה לנו ישר על כנפי החשמל ולמחרת יקראו קוראינו היקרים את העניינים שנעשו אתמול בכל העולם. קוראי הצבאי יהיו מעתה חיים של בה בשעה עם כל העולם כולו". הוא חתם על הסכם עם סוכנות הידיעות העות'מאנית אג'נס נסיונל, וזו סיפקה לו מידע טלגרפי מהיר ורציף. החיבור לקו הטלגראף אפשר לסקר "בזמן אמת", כלומר בזמן קצר מאוד, את מלחמת ארצות הברית-ספרד על האי קובה, שפרצה באפריל 1898, באמצעות מברקים שהוגדרו בעיתון "תלגראמים מיוחדים". באביב 1898 התחיל העיתון להדפיס גם הוספות טלגרפיות נפרדות. הקורא האקראי שילם עשר פרוסות עבור גיליון שהודפס על צד אחד והכיל מידע קצר ביותר, ומי שהיה מגוי על העיתון קיבל את ההוספה למחרת היום כשהיא מצורפת לעיתון וללא תוספת מחיר.

לאחר סיקור מלחמת קובה הפנה העיתון את הזרקור למאבק המיעוט הבורי בכובש הבריטי במדינת טרנסוואל שבדרום אפריקה, מאבק שזכה לתמיכת ציבור הקוראים בארץ. כמו במקרה של מלחמת קובה, גם במקרה זה המשיך העיתון להשתמש בשירות המברקים של סוכנות הידיעות התורכית, שאפשרה סיקור מהיר של המלחמה בדרום אפריקה. נוסף על כך הוא דלה מידע מעיתונות זרה, בעיקר אנגלית,

המחיר המלא של המגזין הוא 10 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים.

השקפה

עיתון יומי
החודש כולל 30 עמודים
גיליון מס' 47

שנה שלישית (80)
החודש כולל 30 עמודים
גיליון מס' 47

הזינו מארבע מערכות

המערכה השלישית החלה

אנשים שמתעניינים באמנות, במיוחד בציור, יודעים היטב כי הזינו הוא אחד המרכיבים החשובים ביותר של תהליך היצירה. הזינו מארבע מערכות הוא תהליך שבו הצייר מנסה ליצור יצירה אחת, אך במקום זאת יוצר ארבע יצירות שונות. זהו תהליך שבו הצייר מנסה ליצור יצירה אחת, אך במקום זאת יוצר ארבע יצירות שונות. זהו תהליך שבו הצייר מנסה ליצור יצירה אחת, אך במקום זאת יוצר ארבע יצירות שונות.

המחיר המלא של המגזין הוא 10 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים.

מליוד אחד

גם 47 גיליון 196,000 פרקים

המחיר המלא של המגזין הוא 10 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים.

מבקר הסאטירה

המחיר המלא של המגזין הוא 10 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים.

השקפה

עיתון יומי
החודש כולל 30 עמודים
גיליון מס' 47

המחיר המלא של המגזין הוא 10 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים.

שנה שלישית (80)
החודש כולל 30 עמודים
גיליון מס' 47

השקפה

המערכה השלישית החלה

אנשים שמתעניינים באמנות, במיוחד בציור, יודעים היטב כי הזינו הוא אחד המרכיבים החשובים ביותר של תהליך היצירה. הזינו מארבע מערכות הוא תהליך שבו הצייר מנסה ליצור יצירה אחת, אך במקום זאת יוצר ארבע יצירות שונות. זהו תהליך שבו הצייר מנסה ליצור יצירה אחת, אך במקום זאת יוצר ארבע יצירות שונות.

מבקר הסאטירה

המחיר המלא של המגזין הוא 10 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים.

השקפה

המערכה השלישית החלה

אנשים שמתעניינים באמנות, במיוחד בציור, יודעים היטב כי הזינו הוא אחד המרכיבים החשובים ביותר של תהליך היצירה. הזינו מארבע מערכות הוא תהליך שבו הצייר מנסה ליצור יצירה אחת, אך במקום זאת יוצר ארבע יצירות שונות. זהו תהליך שבו הצייר מנסה ליצור יצירה אחת, אך במקום זאת יוצר ארבע יצירות שונות.

מבקר הסאטירה

המחיר המלא של המגזין הוא 10 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים.

השקפה

המערכה השלישית החלה

אנשים שמתעניינים באמנות, במיוחד בציור, יודעים היטב כי הזינו הוא אחד המרכיבים החשובים ביותר של תהליך היצירה. הזינו מארבע מערכות הוא תהליך שבו הצייר מנסה ליצור יצירה אחת, אך במקום זאת יוצר ארבע יצירות שונות. זהו תהליך שבו הצייר מנסה ליצור יצירה אחת, אך במקום זאת יוצר ארבע יצירות שונות.

מבקר הסאטירה

המחיר המלא של המגזין הוא 10 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים. מחיר המנוחה הוא 7 שקלים.

ביוני 1912 ליומון, ומוריה, עיתון שייצג את היישוב הישן והפך גם הוא ליומון בספטמבר 1913. הפיכת הצבי ליומון חיבה את המערכת ליצר ברצף יומימיו סדרות של פרקים מעניינים ומרגשים שיגרמו לקורא לצר לרצות לקנות את העיתון יום אחרי יום. לפיכך חזק הממד הדרמטי ספקטולרי של העיתון. סיקור מלחמות היה אחד המצבים המרכזיים של העיתון לעורר את סקרנותו של הקורא. לאחר 1908 הקדיש ביהודה את עיקר זמנו לכתיבת המילון והאחריות לעריכת העיתון עברה לידי בניו של ביהודה, בן-ציון, שחתם בשם העט איתמר בן-אב"ם. הופעת הדיווח הצבאי בתדירות יומימית והצגת המידע באמצעות טכניקות עיצוב סנסציוניות וספקטולריות הגיעה לשיאה בין השנים 1911-1913. מסוף ספטמבר 1911 הייתה האימפריה העות'מאנית מעורבת בסדרת מלחמות עקובות מדם שתוצאותיהן היו הרסניות. ראשית מלחמת איטליה-תורכיה שנמשכה מספטמבר 1911 ועד אוקטובר 1912. בעקבות מלחמה זו איבדה תורכיה את טריפולי, את קירנאקיה, ואת האיים רודוס וקוס. החולשה שהפגינה המדינה העות'מאנית גרמה למדינות הבלקן – בולגריה, סרביה, מונטנגרו

הארץ

תאריך: יום ראשון, 15 באוגוסט 2015

מחיר: 3 ש"ח

כתובת: מרכז החדשות, תל אביב 6102

עיתון יומי לחדשות ולספרות

גיליון 47 (18)

עיתון יומי לחדשות ולספרות

מחיר: 3 ש"ח

ענת חדדת ישלשים (4)

היא גם בעלת "אמנות חלוקות" (18)

כפתורתקה

כעת המגזין... (טקסט פנימי)

השלהבה הכללנית נתחדשה

הרשימה למעלה בפרקים... (טקסט פנימי)

במהלך המהפכה

המחשבות של ימינו... (טקסט פנימי)

תורה מאמיקה

המחשבות של ימינו... (טקסט פנימי)

החשיבה הכללנית

החשיבה הכללנית... (טקסט פנימי)

החשיבה הכללנית

החשיבה הכללנית... (טקסט פנימי)

הארץ

תאריך: יום ראשון, 15 באוגוסט 2015

מחיר: 3 ש"ח

כתובת: מרכז החדשות, תל אביב 6102

עיתון יומי לחדשות ולספרות

גיליון 47 (18)

עיתון יומי לחדשות ולספרות

מחיר: 3 ש"ח

ענת חדדת ישלשים (4)

היא גם בעלת "אמנות חלוקות" (18)

כפתורתקה

כעת המגזין... (טקסט פנימי)

השלהבה הכללנית נתחדשה

הרשימה למעלה בפרקים... (טקסט פנימי)

במהלך המהפכה

המחשבות של ימינו... (טקסט פנימי)

תורה מאמיקה

המחשבות של ימינו... (טקסט פנימי)

החשיבה הכללנית

החשיבה הכללנית... (טקסט פנימי)

החשיבה הכללנית

החשיבה הכללנית... (טקסט פנימי)

ההישארות נאמנים לעקרונות חופשי הבנייה ולהציג את ריבוי הקודות המבט על האירוע הצבאי, ומאידך גיסא לשמור על טון פטריסטי ולהדגיש את עליונות הגרסה הרשמית. לצד דיווחי רויטרס נעזר העיתון גם בעיתונות אירופית, אנגלית, צרפתית, גרמנית, רוסיית וגם אסלקטית ויוונית. גם בעיתונות זו נהג בן־ראב" משנה זהירות. הוא אמנם ציטט ממנה מידע על התנהלות המלחמה, כולל מידע עיוני לתורכיה, אבל הוסיף לציטטם הערות ביקורתיות משלו.¹³

הסיקור הצבאי בעיתון האורז נשען על עבודתם של כתבים צבאיים שעבדו בשירותם של סוכנויות ידיעות ועיתונים זרים. להאור לא היו כתבים משלו שסיפקו לו במישרין מהשטח ובאופן בלעדי סיקור של שדה הקרב. דווקא מתחרהו של האורז, עיתון החרות, הצליח להפעיל במלחמה כתב שטח משלו. ב־20 בנובמבר 1911 הופיעה בראש גיליון החרות כתבה מטריטוריה מאת סופרו המיוחד של החרות בעיר, מרדכי כהן. עורך החרות, חיים בן־עטר, הצליח בדרך לא דרך ליצור קשר עם מרדכי כהן, והאחרון החל לשלוח באופן סדיר באמצעות הדואר הצרפתי בעיר כתבות ארוכות על המתרחש בטריפולי ובסביבתה. הוא ציין בכתבותיו את יום משלוח הכתבה, וכך התברר שמשך הזמן עד

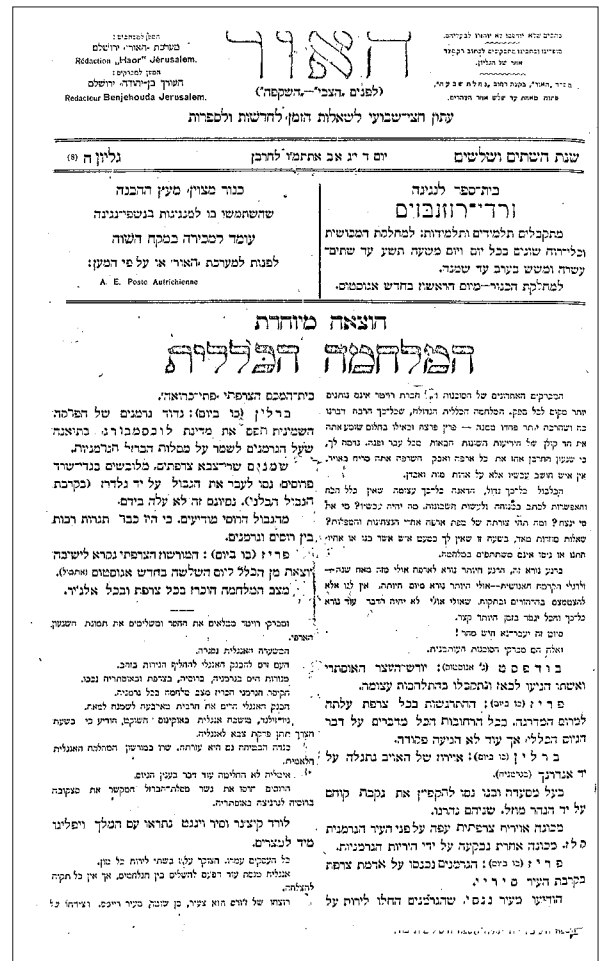
לכן לא נוצר קונפליקט שמעות' בין העיתונות המסורתית לשלטונות. לעומת זאת סדרת המלחמות שהלהיה בסתיו 1911 הייתה שונה מפני שהאימפריה העות'מאנית מילאה בהן תפקיד ראשי. לפיכך הדיווח עליהן צריך היה להיות שונה, שכן למרות חופש העיתונות שהונהגה ב־1908, נדרש האורז במצב מלחמה לגלות פטריסטי, לנפק לציבור את גרסה התורכית הרשמית ולתקוף ואפילו להסתיר את הגרסאות שייצגו ממנה אחרת את אופן מנוגדת של ההתפתחויות בשדה הקרב. כדי לחזק אסטרטגיה זו, שונו במהלך 1912 חוקי העיתונות העות'מאנית, והוחזר הפיקוח הצנזורה וְהוגדרו סנקציות קשות כנגד העיתונות. הדיווח החדשות' על המלחמות שבהן הייתה תורכיה מעורבת משנת 1911 נשען קודם כול על דיווחי סוכנות הידיעות העות'מאנית ולצדה על עיתונות הבידה בתורכיה ובצרפתית. אבל האורז נסמך גם על עיתונים מאימרי, מסלונקי, ממשק, מביירות ומקהיר. בן־ראב" נעזר גם בדיווחי סוכנויות חוץ, ובעיקר בדיווחי סוכנות רויטרס, שהגיעו באיחור של כמה ימים בדוואריים. אבל מכיוון שסוכנות רויטרס הביאה גם נקודות מבט שונות ומנוגדות לזו הרשמית, נדרשו בן־ראב" וְעוזרוי להשתמש בטכניקת עריכה וניסוח שתאפשר להם מחד גיסא

כתורות בולטות. ב־12 בינואר 1912 הודיעה הכותרת הראשית: "המלחמה באפריקה", ותתי-הכותרות פירוט: "רעב בטריפולי? – להיות או למות! – משפט נגד הקושרים – חורבן היהודים בטג'וורה – פירוק הנשק בכפרים – המצב כמות שהוא בטריפולי – המצב בבנגאזי ובמדבר". הכתבה המשיכה ותיארה את הקרבות הקשים מחוץ לטריפולי, ואת גבורת הערבים שראו במלחמה באיטלקים מלחמת ג'יהאד. אווירה פונדמנטליסטית זו הייתה מסוכנת ליהודים, ואכן, הקהילה היהודית בת מאות השנים בעיירה טג'וורה נפגעה. הכתב הוסיף ותיאר את חורבן בית הכנסת העתיק ואת שרפת ספרי התורה בידי מורדים ערבים. מהדיווחים הבאים עלה שהאיטלקים הצליחו לבסס את שליטתם בעיר. הם השתמשו בטכנולוגיות מודרניות: מטוסי סוּר, כלי רכב מוטוריים ("עגלות חשמליות חדשות לפי האופנה האחרונה") ומקלעים כבדים. הכתב ציין גם שהאיטלקים נעזרו בכלבי גישוש לאיתור מקומות המסתור של המורדים ("כלבים עזי נפש שיש להם חוש ריח מיוחד לגלות את מסתורי החיילים המתחבאים"). הכלבים הותירו רושם רב על המקומיים ("מראה הכלבים האלה מעורר באמת פחד נורא. גדולים, אבירים, שריריים כמטילי ברזל, עיניים יורקות אש, והם קלי מרוץ כאילות").¹⁸ מרדכי כהן המשיך לשלוח כתבות מטריפולי בשנים 1912-1913. כתבותיו זכו למקום בולט בעמוד הראשון של החרות והמשיכו לסקר את המתרחש בשטח, סיקור שהיה רלוונטי לקורא המקומי גם בגלל הדגש על גורלם של יהודי המקום.¹⁹

במהלך המלחמה הביע עיתון החרות עמדה אוהדת לאיטלקים, לעומת האור, ששמר על טון פטרויטי פרו־תורכי. משום מה בחרו השלטונות להתנכל דווקא לעורך האור, בן־אב"י, ולא לעמיתו מהחרות, חיים בן עטר. ב־21 באוקטובר 1912, כמה ימים לאחר פרוץ המלחמה הבלקנית הראשונה, זומן בן־אב"י לחקירה במטה המשטרה בירושלים. הוא הואשם במתן פתחון פה בעיתונו לאויביה הצבאיים של תורכיה, מפני שציטט מעיתונים רוסיים וצרפתיים, שטענו שהאימפריה העות'מאנית גוססת. החוקר המשטרתי הראה לבן־אב"י תרגום קטע שהופיע בגיליון האור מס' 18 מ־14 באוקטובר 1912 במדור "מה שאומרים עיתוני אירופה", אשר לדברי החוקר יכלו דברים אלה לעורר "התרגשות רוחות". בגיליון אותו יום, שנשא את כותרת הענק "השלהבת הבלקנית נתחדשה", הדגיש העורך דווקא את דברי השבח לצבא התורכי ומיעט בדברי הביקורת, אבל החוקר התעלם מדברי השבח והתייחס רק לביקורת. בן־אב"י טען שהציטוטים מעיתונו הוצאו מהקשרם ודרש לתרגם את הקטע בכללותו. החוקר אכן אפשר לבן־אב"י לקרא ולתרגם את סקירת העיתונות כולה. בסיום דבריו העיר בן־אב"י שאם הוא היה עורך עיתון ערבי, ייתכן שהיה נמנע מפרסום דברי העיתונים האנטי־תורכיים:

ואולם האור הוא עיתון עברי וקוראיו הם יהודים, ושגם הפשוטים שבהם עומדים על מדרגת השכלה נאה ומבינים הם דבר בענייני מדינות. לקוראים האלה יכול עיתון עברי לתת – וגם מחויב הוא לתת – את כל פרטי המצב מבלי כלל חשש שהדבר הזה יביא לידי בלבולים כל שהם. היהודים הם אנשים שלווים ושאננים השופטים את הכל ביישוב דעת. וראיה לדבר שהקטע ההוא לא עורר בקרב היהודים כל תנועה שהיא, ולולא המשפט אשר עורר התרגשות בעיר, כי אז עברו על הקטע ההוא בשכחה.²⁰

למרות טענותיו אלה נשלח בן־אב"י לארבעה ימי מעצר וב־24 באוקטובר 1912 הובא לבית המשפט לפני שלושה שופטים.²¹ לאחר קריאת כתב האשמה נשאל בן־אב"י מדוע מצא לנכון לפרסם מידע חדשותי

בוא הכתבה לירושלים היה כשבוע וחצי עד שבועיים.¹⁵ הידיעות ששלח מרדכי כהן מטריפולי הציגו את אימי המלחמה בלוב ממקור ראשון. בכתבה הראשונה דיווח כהן בדרמטיות כיצד נפתחה המתקפה של האניות האיטלקיות על טריפולי בעיצומו של יום כיפור, כשכל הקהילה מצויה בבתי הכנסת. העיר נפגעה קשה וכמה יהודים נהרגו. הכתב המשיך ודווח על מהומה וחוסר ביטחון בעיר שהובילו לביזת חנויות יהודיות רבות ולמעשי אוס. אבל עם כניסת האיטלקים לעיר המצב נרגע וחזר הביטחון, ובין הצבא הכובש ליהודים נרקמו יחסי ידידות. כעבור שבועיים פרץ מרד בטריפולי ובכפרים הסמוכים. האיטלקים דיכאו את המרד ביד קשה ורבו ההוצאות להורג בתלייה של מורדים בעיר.¹⁶ באמצע דצמבר 1911 הוא שלח כתבה על התפשטות מחלת הכולירע בעיר ועל הגופות הרבות המוטלות ברחובות. מחוץ לעיר נמשך המרד. הקרבות הקשים באזור הכפרי גרמו ליהודי האזור לנטוש את בתיהם ולברוח לטריפולי. האיטלקים המשיכו לדכא את המרד ביד קשה, ומספר ההוצאות להורג הפומביות בעיר גדל ללא הרף.¹⁷ הכתבות ששלח מרדכי כהן מטריפולי קיבלו טיפול גרפי וסגנוני דרמטי־ספקטקולרי. הן הופיעו בעמוד הראשון וזכו לכותרות ולתתי-

1914 נדפס פעמיים בשבוע; ב-4 באוגוסט 1914 הפך ליומון. העיתון סבל מנחיתות נוספת ביחס למתחריו מכיוון שנמכר במחיר יקר יחסית, שתי עשירות, בעוד החרות ומוריה נמכרו בעשירייה אחת. הגיליון הראשון כלל מאמר של בן-אב"י שנשא את הכותרת "זעזועי אירופה". הוא הוקדש לרצח פרנץ פרדיננד בסרייבו, אבל במקום להציג סקירה פוליטית צבאית על השלכות הרצח, הוא בחר לעסוק בפן האנושי של האירוע ולבחון אותו בפריזמה הצהובה של עיתון ההמון. במרכז הכתבה הוא העמיד את סיפור חייו האישי של יורש העצר ואשתו. "לפני שבוע הגיעו ארצה עיתונים מצוירים מברלין ווינה ובהם צילומי בני הזוג המאושר. והנה השבוע קיבלנו את התמונה שוברת הלב של הלווייתם ובו בולטים הקיסר הישיש פרץ יוזף הלום האבל, והבן היתום של זוג הנרצחים". בן-אב"י חזר והזכיר לקוראים את הטרגדיות הקשות שעברו על הקיסר הישיש שאיבד את אחיו במכסיקו, את בנו בכורו שהתאבד, ואת כלתו שנרצחה בז'נווה.²⁴

האור, החרות ומוריה מדווחים על פרוץ המלחמה העולמית
למרות הערכת משפחת בן-יהודה שהמלחמה הכללית בלתי נמנעת, לא נערך העיתון לקראתה. הוא לא חתם, כנראה מחוסר אמצעים כספיים, על הסכמים עם סוכנויות ידיעות כמו רויטרס, והמשיך להישען על מידע מעיתוני אירופה ועיתוני בירות וקהיר שהגיעו לירושלים, ועל מברקי סוכנות הידיעות העות'מאנית. מקורות אלה סיפקו ידיעות מדאיגות על המתרחש באירופה, אבל האור העדיף לעסוק בגיליונות חודש יולי 1914 בענייני פנים ובהעלאת זיכרונות.²⁵ בשעה זו הרחיב מתחרהו של האור, היומון החרות, את הטיפול במלחמה המתקרבת. כבר ב-30 ביולי 1914 הופיעה בראש עמודו הראשון כותרת גדולה, "לקראת המלחמה הבאה".²⁶ לעומתו בחר האור הדורשבעי להציב בראש עמודו הראשון ב-31 ביולי 1914 מאמר היסטורי-תרבותי של בן-יהודה על תשעה באב.²⁷

ביום שלישי, 4 באוגוסט 1914, הבינו סוף סוף במערכת האור שחלה התדרדרות חמורה באירופה ולכן נדפסה בראש העמוד הראשון הכותרת "לפני המלחמה הכללית". העיתון דיווח על גיוס כללי בבלגיה ועל הפגנות ענק התומכות במלחמה בברלין. בעמוד 6 ניתח בן-אב"י את המצב והניח שהמלחמה האוסטרית-סרבית עומדת לפרוץ כנראה, וזו תפתח בקרוב למלחמה כללית בגלל מערך הבריתות הצבאיות שנכרתו בין מדינות אירופה. "הננו בעצם הסעודה הכללית", קבע הכתב, אם כי עדיין לא היו בידו מברקים שיכלו לתמוך בטענה זו.²⁸ דברים אלה נכתבו ביום ב', 3 באוגוסט. לאחר צאת הגיליון, בבוקר יום ג', 4 באוגוסט 1914, הגיעו לירושלים הידיעות שהמלחמה הכללית פרצה. עיתון החרות מיהר והוציא בצוהרי היום מהדורה שנייה. הוא הציב לרוחב העמוד הראשון, על ארבעת טורים, כותרת ענק: "המלחמה האירופית הכללית – מהלך העניינים לפני התפרצותה ואחריה". בפתח דבריו ציין העיתון: "הנבואה הרעה שניבאו גדולי הדיפלומטים על עתידה של אירופה, הנה היא באה ומתקיימת. המלחמה האירופית הכללית שכל כך יגורנו מפניה, הנה פרצה עתה, כמעט לפתע פתאום [...] הר הפרצים שעליו דיברנו בגיליונות הקודמים נפרץ והתבקע עכשיו. וכי רואים היום לא רק בקיע אחד, אלא הרבה בקיעים ובמקומות היותר מסוכנים. הר פרצים זה הזדעזע סוף-סוף והאש היוקדת העצורה בקרבו פרצה החוצה ותתפשט באירופה כולה".²⁹ גם עיתון מוריה הדפיס בצוהרי 4 באוגוסט 1914 מהדורה שנייה

עוין לתורכיה. הנאשם ענה שהוא פרסם את מגוון נקודות המבט של העיתונות הזרה "מפני שחשבתי שזה תפקידו של עיתון, לא רק לתת לקוראים חדשות וידיעות, אלא גם לבאר לו את המצב". השופטים הסכימו שאכן לעיתון יש גם תפקיד פרשני, אבל תמיהו אם האמירה בהאור, כאילו תורכיה גוססת, היא פרשנות בונה או מזיקה. על כך ענה בן-אב"י שהוא רק תרגם את מה שנכתב בעיתונות הזרה. בן-אב"י המשיך והסביר לשופטים את פרוצדורות העבודה בעיתון. הוא ועוזריו נהגו לחלק את העבודה לשני חלקים. ביום הראשון, כשהגיעו המברקים, הם פרסמו אותם כמות שהם בלא להוסיף הערות. המידע כלל הן דברי שבח והן דברי גינוי לתורכיה, מתוך כוונה "להראות לקהל קוראינו מי הם אויבי הממלכה ומי הם אוהביה". רק למחרת הוסיפו העורכים הערות ופרשנות למידע. לאמתו של דבר, בפועל הופיעה הפרשנות המכוונת של עורכי האור כבר ביום הראשון הן באמצעות דרך בחירת המידע החדשותי שצוטט, והן באמצעות דברי פרשנות קצרים שנוספו לידיעות. כך, אפוא, למרות טענת בן-אב"י שהוא בוטח בתבונתם ובכושר שיפוטם הפטרייטי של קוראיו, הוא ניסה בפועל כבר ביום הראשון לצמצם ולמזער את החומר החדשותי העוין לתורכיה. בסופו של דבר הכיר פורום השופטים בכוונותיו הפטרייטיות של בן-אב"י וזיכה אותו מכל אשמה.²²

האור המשיך לדווח על המלחמה הבלקנית הראשונה בחודשים הבאים, אולם בפברואר 1913 חלה האטה בפעילות העיתון. נראה שהקהל שבע מכותרות ענק שדיווחו על ניצחונות התורכים, כאשר בפועל נחלו האחרונים תבוסות. מספר הקוראים של העיתון החל לרדת במהירות. ניסיונה של משפחת בן-יהודה לזכות בתמיכה כספית של המוסדות הציוניים נכשל, ולבסוף נאלצו בן-יהודה ובנו לסגור את העיתון ב-21 מאי 1913. העיתון נשאר סגור במשך 14 חודש. בתקופה זו שגשגו עסקיהם של יריביו החרות ומוריה, שהפכו לעיתונים יומיים. מלחמת העולם הראשונה הממששת ובאה הובילה את משפחת בן-יהודה לפתוח מחדש את עיתונה.

בן-אב"י והרצח בסרייבו

בסוף יוני 1914 הזדמן איתמר בן-אב"י למשרדו של ד"ר בניציגר, מנהל סוכנות הידיעות העות'מאנית בירושלים, שהייתה בבעלות גרמנית. בן-אב"י, שעיתונו האור פסק, כאמור, לפעול 14 חודש קודם לכן, כתב בזיכרונותיו שמנהל המשרד הראה לו את אחד המברקים שאת פשרו לא הבין. בן-אב"י הודה שנהג באופן לא אתי כלפי מארחו. אף שהבין מיד שהמדובר בידיעה מרעישת, הוא לא טרח לספר זאת לד"ר בניציגר, אלא מיהר לבית הדפוס הקטן שלו בנחלת שבעה והדפיס את הידיעה הבלעדית בצורת מפלט חד-פעמי. הפמפלט נשא את הכותרת "הסעודה הכללית – החלה? פצצה בסרייבו – יורש העצר נהרג?". אמנם הכותרות היו מלאות בסימני שאלה, אבל לבן-אב"י לא היה ספק שהספירה לאחור לקראת פרוץ המלחמה האירופית הכללית החלה.²³ משפחת בן-יהודה החליטה להוציא לאור מחדש את האור. אולם בעוד ב-1908 היה עיתונה של משפחת בן-יהודה הגדול והחשוב בארץ, הרי שבקיץ 1914 הוא הזדנב מאחור. המרחב הציבורי נשלט עתה על ידי עיתון החרות שיצא בפורמט ארבע טורי גדול, ולצדו עיתון מוריה התלת טורי. עיתון האור שהחל לצאת לאור ב-10 ביולי 1914 נראה דל ועלוב ביחס אליהם. הוא הודפס בפורמט קטן, דו טורי, ובאיכות הדפסה גרועה. הוא יצא תחילה פעם בשבוע, ובשבוע האחרון של יולי

כתבו בביירות וזה ישלח למערכת החרות בירושלים יום-יום מברקים המתקבלים שם מסוכנויות שונות. במקביל יצר העיתון קשר עם סוכנות רויטרס שתשלח לו מברקים מדי יום. כך יקבל הקהל מידע מקיף ומהיר מהמלחמה הכללית, "והקהל לא יצטרך ליצור לו ידיעות משל עצמו". אבל מכיוון שהספקת ידיעות ישירה עולה כסף, הודיע העיתון שהוא ייאלץ להעלות את מחיר הגיליון מעשירייה לשתי עשיריות.³⁶ בסופו של דבר, בשל התחרות העזה עם מוריה והאור, החליט העורך חיים בן-עטר להמשיך למכור את העיתון בעשירייה.³⁷ בעקבות הודעת החרות על הסכם דומה, ומעתה הופיעה בשלושת העיתונים הכותרת "תלגרמי רויתר על ידי החוט".

על רקע הרחבת הדיווח התקשורת, פתח האור במסע נגד דיווח כוזב שלדעתו הופיע אצל מתחריו. ב-12 באוגוסט 1914 פרסם העיתון כתבה בשם "מברקי שקר". הוא טען שמתחריו משתמשים בשירותיה של סוכנות ידיעות היושבת בביירות והמנפקת באופן שיטתי מידע כוזב. קודם לכן, ב-9 באוגוסט דיווח החרות שכתבו מביירות מעביר מידע לירושלים מסוכנויות ידיעות שונות שאת זהותן לא ציין. עתה קבע עיתון האור שמדובר ב"בית חרושת למברקי שקר". לדבריו יום ביירותי שאת זהותו לא חשף, הפיץ ברחבי הארץ באמצעות הטלגרף, עבור בצע כסף, מברקים המצוצים מן האצבע. מברקים אלה הודפסו בעיתונות העברית והערבית המקומית, וגם מכרו בנפרד. בירושלים נמכרו מברקים בערבית וצרפתית שטענו בין היתר ש-300,000 קוזקים פשטו על גרמניה והגיעו למרחק מאתיים קילומטר מברלין. ידיעה אחרת סיפרה שהגרמנים כבשו את בריסל והמלך נמלט לאנטוורפן. ידיעה שלישיית טענה שאלפיים אווירונים צרפתים חגו מעל מינכן והפציצו אותה.³⁸

אחד ממברקי השקר עסק בסיפור הרצח השערורייתי שזכה בעיתונות העברית לכינוי "מאורע קלמט-קאיו". אירוע סנסציוני זה עסק בפרשת רצח שבה היו מעורבות דמויות צרפתיות מרכזיות מתחום הפוליטיקה והתקשורת. ראשיתה של הפרשה במסע צלב עיתונאי שניהל העיתון לה פיגרו הפריסאי בהנהגת עורכו הראשי גסטון קלמט (Calmette) נגד שר האוצר הצרפתי לשעבר, ז'וזף קאיו (Caillaux). הפיגרו האשים את קאיו בשחיתות ואיים להרוס את הקריירה שלו. בתגובה הופיעה אשתו של שר האוצר, הנרייט, ב-16 במרס 1914, במשרדו של עורך הפיגרו. היא ירתה בעורך הראשי כמה כדורים מאקדחה והרגה אותו. כמה ימים לאחר הרצח, ב-22 במרס 1914, החל עיתון החרות הירושלמי לדווח בהבלטה ובפירוט על האירוע ("מאורע קלמט-כיו – רציחת מר קלמט על ידי הגברת כיו – הרעש בפריז – עוד פרטים").³⁹ משפטה של הנרייט קאיו התנהל בימים הראשונים של המלחמה העולמית. כבר ב-30 ביולי 1914 הציב החרות ליד הכותרת הראשית, "לקראת המלחמה הגדולה", כותרת בולטת שבישרה: "הגברת כיו לפני בית הדין – השתלשלות מאורע קלמט-כיו".⁴⁰ כעבור כמה ימים, ב-4 באוגוסט, היום שבו הודיע החרות על פרוץ המלחמה, הופיעה בעיתון ידיעה בולטת על סיום משפטה של גב' קאיו. להפתעת הכול החליט בית המשפט לזכותה והיא יצאה לחופשי.⁴¹ אבל ב-11 באוגוסט 1914 חזרה הפרשה למקום בולט בעמודי החרות. העיתון דיווח שבשעה ששר האוצר לשעבר ואשתו שזה עתה שוחררה מהכלא טיילו להנאתם ברחובות פריס, תקף אותם בנו של הנרצח והרג את שניהם ביריות אקדח לעיני כול.⁴² למחרת הקדיש החרות לנושא כתבה גדולה תחת

עם כותרת ענק, "אירופה כולה במלחמה".³⁰ רק האור נותר באותו יום עם ידיעה שכבר לא הייתה רלוונטית.³¹ בתגובה על פרוץ המלחמה החליטה מערכת האור בו ביום להפוך את העיתון ליומי. למחרת, 5 באוגוסט 1914, ניסה העיתון להשלים את החסר ולהדביק את הפיגור ביחס למתחריו. הוא העמיד בראש עמודו הראשון (שהיה קטן פורמט) את הכותרת "הוצאה מיוחדת – המלחמה הכללית". נוסף על כך הוריד העיתון את מחירו לעשירייה אחת. למרות האיחור בן היום ניסה העורך להותיר רושם שהוא מעודכן יותר ממתחריו. הוא סיפר שהמברקים האחרונים של סוכנות רויטרס אינם נותנים מקום לספק שהמלחמה הכללית הגדולה אכן פרצה: "וכאילו כחלום שומע אתה את הד קולן של הידיעות השונות הבאות מכל עבר ופינה. נדמה לך כי שגעון החורבן אחז את אירופה ואת אבק השריפה אתה מריח באוויר, אין איש חושב עכשיו אלא על אודות מוות ואבדון".

אפשר להבין מדברים אלה, שנוסחו כנראה בידי בן-אב"י, שהעיתון התחבר כבר בהסכם חדש עם סוכנות רויטרס, אך לא כך היה. הוא צייט בעיקר את מברקי סוכנות הידיעות העות'מאנית, בעוד מברקי רויטרס הזוכרו בכתבה באופן כזה שברור שהם לא התקבלו באמצעות הטלגרף, אלא הועתקו מגיליונות עיתוני החוץ שהגיעו לארץ. עיקר הגיליון כלל ציטוטים ממספר רב של עיתוני חוץ, אנגלים וצרפתים. אולם את חוסר המידע הישיר השלים בן-אב"י בכתיבה דרמטית שכרגיל מיקמה אותו עצמו, הרגשותיו וחוויותיו, כחלק אינטגרלי מהאירוע העולמי: "הבלבול כל כך גדול, הדאגה כל כך עצומה, שאין כלל הכוח והאפשרות לכתוב במנוחה ולעשות חשבונות. מה יהיה עכשיו? מי את מי ינצח? ומה תהיה צורתה של מפת אירופה אחרי הניצחונות והמפללות? שאלות מוזרות מאוד בשעה זו, שאין לך כמעט איש אשר בנו או אחיו, חתנו או גיסו, אינם משתתפים במלחמה". לפיכך דרש בן-אב"י מעצמו "להצטמצם בהרהורים ובתקוות", ברגע נורא זה, ו"אולי המלחמה לא תהייה נוראה כל כך, ואולי היא תסתיים במהרה?".³²

פרוץ המלחמה גרם דאגה עמוקה ביישוב. החרות דיווח ב-5 באוגוסט 1914 מיפו: "בכל מקום שאתה פונה – קבוצות, קבוצות של מתווכחים בשאלות הזמן [...] יהודים ושאינם יהודים רצים דחופים ומבוהלים אל פקידות הממשלה. שואלים ודורשים על הגיוס הכללי [...] סביב החלפנים עומדים יהודים צפופים ודחוקים ושטרותיהם בידיהם, ומציעים לקנותם, ומוצאים יד קפוצה. אין קונים לאלה [...] הזהירות גוברת על כל שעל וצעד, מפחדים מפני משבר, מפני פשיטת רגל".³³ בימים הבאים המשכו העיתונים לדווח על הפקעת שערים ועליית מחירים.³⁴

במקביל גבר הביקוש לעיתונים. ב-9 באוגוסט 1914 דיווח עיתון החרות: "החרות נמכרת עתה בהרבה מאוד אקסמפלרים יותר, וגם מסוכנו אשר ביפו ובמושבות יהודה קיבלנו תלגרמים תכופים שנשלח להם מספר גיליונות כפול מן המספר הרגיל".³⁵ העיתון הוסיף וציין שהוא ניסה לענות על דרישת הקהל באמצעות מברקים מהסוכנות העות'מאנית ובאמצעות הדפסת תוספות מיוחדות, "ואולם עלינו להודות, כי למרות כל זה לא יכולנו להספיק את תאבוננו של הקהל ותמיד פנו אלינו בדרישות ובבקשות להביא תלגרמים מיוחדים מאיזה סוכנות שהיא, בשביל שידע הקהל מה שנעשה ונשמע עתה בשעת חירום זו".

שערוריית "קלמט-קאיו" מאפילה על הדיווח על פרוץ המלחמה העולמית

כדי לענות על הביקוש, בישר החרות לקוראיו שהוא יצר קשר עם

הכותרת "הנקמה". העיתון מסר פרטים נוספים על סצנת הרצח הדרמטי בלבו של אזור הומה אדם בפריס. כתב העיתון הוסיף שבתקופת שלום היה האירוע תופס כותרות ראשיות והיה נשאר ימים רבים בראש עמודי החדשות. אבל בגלל המלחמה לא יכולה העיתונות להקדיש לו את החשיפה התקשורתית לה היה ראוי.⁴³

כאשר דיווח עיתון החרות על רצח הזוג קאיו, הוא הוסיף פרט חשוב: מקור הידיעה הטלגרפית היה בביירות. נראה שזאת הייתה הסיבה המרכזית לכתבה שפרסם האור כעבור כמה ימים ובה גינה את "בית החרושת למברקי שקר" בביירות. הידיעה הייתה מצוצה מהאצבע. איש לא התנקש בחיי הזוג קאיו, שהמשיך לחיות את חייו ולנהל קריירה משגשגת עוד כמה עשרות שנים.⁴⁴ אולם עיתון המון כמו החרות לא יכול היה שלא ליפול במלכודת זו, שכן הסיפור הספקטולרי-סנסציוני עיתון האור הציג עצמו, אפוא, כחרד לאיכותה של הידיעה החדשותית ונלחם בשמועות ובשקרים מכוונים. עם זאת אין לשכוח שמשפחת בן-יהודה, בעלת העיתון, היא שדחפה להתפתחות ז'נר עיתוני זה, המעמיד את הצורך לבדר ולענג כעיקרון חשוב לא פחות מהצורך לספק מידע חדשותי אמין שנבדק בשבע עיניים קודם שהודפס. האור גינה בחריפות את החרות שפרסם את הידיעה השקרית על רצח השר קאיו ואשתו, ודרש לזרוק לפח את כל המברקים הנשלחים מביירות. הוא הצטער שהעיתונים העבריים המקומיים נתנו מקום למידע השקרי ובכך הם הרבו את הדאגה הכללית בציבור. לדברי האור יש להאמין רק למברקי רויטרס הבריטי, סוכנות הוואס הצרפתית, סוכנות ידיעות העות'מאנית וסוכנות הידיעות האיטלקית. אמנם סוכנויות ידיעות אלה נוטות לפאר ולרומם את מדינתן ולהציג באופן לא מחמיא את המדינות העוינות להן, אבל בסך הכול מדובר בסוכנויות ידיעות חשובות המנהלות על ידי אנשים משכילים ואחראים המכבדים את עצמם ואת הקהל שאליו הם פונים.⁴⁵

מקורות הדיווח השוטף על המלחמה העולמית

לצד המידע מסוכנויות הידיעות שהוזכרו לעיל, החל להופיע בעיתונות העברית המקומית מאמצע אוגוסט 1914 מידע חדשותי ממברקים ממקורות חדשים: ידיעות שמקורן במשרדי השגרירויות הזרות בביירה איסטנבול. כבר בגיליון 15 של האור מ-15 באוגוסט 1914 שולבו ידיעות שמקורן בשגרירות הגרמנית והצרפתית בעיר הבירה. ידיעות אלה נשלחו במקור מהשגרירות בבירה העות'מאנית לקונסוליה בירושלים ומשם הועברו למערכות העיתונים. בהמשך החודש נוספו עליהן ידיעות מברקיות שמקורן בשגרירויות האוסטרית, הרוסית והאנגלית. ידיעות אלה הופיעו במקביל גם בעיתונים המתחרים, החרות ומוריה.⁴⁶

ריבוי המידע החדשותי אמור היה לשמח את עורכי העיתונות העברית המקומית, שכן המידע סופק בחינם והיה משופע בחדשות מפורטות ועשירות. אולם עורכי האור הביעו דווקא דאגה לנוכח שפע המידע הזה. ב-16 באוגוסט 1914 פרסם האור מאמר בשם "מלחמת הצירים". הוא התריע שם מפני בלבול כללי שגורמות סוכנויות ידיעות אלה: "מה שמודיעה הסוכנות הגרמנית, מכחישה סוכנות רויטרס, ומה שמאבדת חברת הוואס, מתנגדת לו החברה האיטלקית". כך לעתים טוען צד אחד שכבש אזור מסוים, בעוד הצד השני מכחיש זאת, "ולך ומצא עם מי משניהם צודק".⁴⁷ כדי לפתור את הבעיה, הציבו האור ומתחריו את הידיעות הקונסולריות במדורים נפרדים, כשכלל מדור

כותרת בולטת המצביעה על מקור הידיעה. אולם הצבה זו לא פתרה את הבעיה, אלא הטילה על כתפי הקורא את המשימה להחליט מי אמר אמת ומה בדיוק קורה בשעה זו בשדה הקרב.⁴⁸

בלבול הכללי נוספה החלטת הממשל התורכי להטיל צנזורה על ידיעות הקשורות לתורכיה. ב-2 בספטמבר 1914 דיווח האור שמעתה מוטלת צנזורה על מברקים נכנסים ויוצאים ועל פרסום בעיתונות בכל הנוגע לידיעות צבאיות, אדמיניסטרטיביות וכלכליות הנוגעות לתורכיה. על העיתונים נאסר לדווח גם על ענייני בריאות ומורל. כדי להקל על עבודת הצנזור, נדרשו שולחי המברקים לכתוב אותם רק בתורכית, בערבית ובצרפתית. השפה העברית לא נזכרה בצו זה.⁴⁹

בן-אב" לא העז לתקוף ישירות את הממשל התורכי על המחסום הצנזוריאלי, וביטא את כעסו על מעורבות המדינה בהסתרת מידע משדה הקרב בדרכי עקיפין, באמצעות תרגום מאמר של מקס נורדוי שהופיע במקור בצרפת ונשא את הכותרת "סודיות המלחמה". נורדוי ציין שמאז פרוץ המלחמה מרחפת מעליה עננה כבדה המסתירה את תנועותיה. הממשלה מנסה להסתירה מעיני הציבור ולא ברור למה נלחמים, היכן נלחמים, מתי נלחמים, ונגד מי. זהו מצב מוזר, שכן כיצד ייתכן שבעידן של מודרניזציה מתקדמת כל כך בתחום התחבורה והתקשורת, מקבל הציבור מידע כה דל על המתרחש? כיצד ייתכן שבתקופה שבה נמצאת העיתונות בשיא כוחה כמושל על דעת הקהל, שבכל פינה ופינה יש מברקה ושחרחוק ומשרדי דואר משוכללים, החליטו הממשלות שהמלחמה הנוראה הזאת תישאר מוסתרת מעין כול? נורדוי הוסיף וציין שמיליוני אנשים נלחמים שבועות אלה באלה. מיליונים נוספים חיים בקרבת שדה הקרב ורואים את תנועת החיילים, אבל אפילו אלה שהיו בשדה הקרב או בקרבתו אין להם תמונה כללית: "גם להם אין השקפה כוללת, אין מחזה רחב מהעניינים. במוחם נשארו רק ניצוצות, רק גיצים של מקרים, שעל פי רוב אין הם מקושרים לא בזמן ולא במטרה". אולי בגלל היעדר מידע כולל ובהיר, ממחר ההמון להתמסר לקריאת עיתונים. "העיתונים היו לטחנות הטוחנות ברעש וברעם, מבלי הוציא כל קמח". מתחילת המלחמה יצאו בפרס עיתונים במשך כל שעות היום. יש בה עיתוני בוקר ועיתוני צהרים, עיתוני ערב ואף עיתוני לילה:

והעם קורע ממש, מידי המוכרים והמוכרות, כל עיתון ועיתון ובוולע אותו כ"בכורה בטרם קיץ". כל שעות היום עוברות בקריאת העיתונים השונים, וקריאה חטופה זו, לא בלבד שאינה שוברת צימאון, אלא אדרבא, היא רק מותחת את העצבים, היא רק מסממת את החושים, היא ממוטטת כל רגש של הבנה טהורה [...] ולאחרי שנגמרה קריאת העיתונים כולם, כולם עד אחרונת ההוצאות, בחצות הלילה [...] אז הקורא העייף, השבור, הרצוף, החולה, מתכנס אל תוך מיטתו ושואל לעצמו: מה יצא לו מכל הקריאה? לא כלום! כלום! כלום! תהיה תשובתו לעצמו. ולזה קוראים דור של מדע, אור וקדמה.⁵⁰

כניסת תורכיה למלחמה והחרפת קשיי הדיווח

ככל שחלף הזמן כך החמיר מצבו הכלכלי של היישוב היהודי בארץ. העיתונים מלאו במידע ובפרשנות על המשבר הכלכלי הקשה, ועל חלק מהאוכלוסייה שהחל לסבול חרפת רעב ממש.⁵¹ אבל הביקוש לעיתונים לא פחת. הציבור היה צמא לכל שביב ידיעה על המתרחש באירופה, אבל העיתונים המקומיים התקשו יותר ויותר לספק ביקוש זה בשל השילוב שבין ערפול ממשלתי מכוון, צנזורה ישירה, ריבוי

כשפה מותרת לכתיבה במכתבים ומברקים.⁵⁸ למלחמה הייתה מעתה השפעה גם על גודל העיתונים. בסוף אוגוסט 1914 יצא מוריה בשני עמודים בלבד, עתה הצטרפו אליו גם האור והחרות.

הידיעה הרשמית על הצטרפות תורכיה למלחמה לצדן של גרמניה ואוסטריה פורסמה ב־16 בנובמבר 1914. באותו יום יצא האור בכותרת ענק: "מלחמת תורכיה על ממשלת ההסכמה". תת־כותרות הוסיפו ופירוטו: "תורכיה נגד רוסיה, צרפת ואנגליה – ביאור הסיבות לכניסת תורכיה למלחמה... – שמחתן של גרמניה, אוסטריה ועיתוניהן – התלהבות העות'מניים – מברקים מעניינים". העיתון ציטט מברקים עות'מניים רשמיים על פרוץ המלחמה והעמיד את אנגליה בראש אויבי תורכיה והעולם האסלאמי. האור טען שזה עשרות שנים שמה לעצמה בריטניה מטרה לגזור כליה על הח'ליפות ולפורר את העולם האסלאמי כדי לשלוט בו.⁵⁹

בעקבות המלחמה התחזק הטון הפטריטי בעיתונות העברית. לאחר פגישה עם מושל ירושלים זכי ביי, החל בן־יהודה להדפיס בעיתון האור קריאה לנתינים הזרים לקבל את האזרחות העות'מאנית ובמקביל לשנות את שם משפחתם לשם עברי. הוא אף הציג רשימת שמות עבריים לבחירה.⁶⁰

החמרת הפיקוח התורכי וסגירת עיתונות עברית במהלך המלחמה

נראה שכבר בסוף נובמבר 1914 החליטה משפחת בן־יהודה לעזוב את הארץ. בלחצה של חמדה, שסברה שהתנאים המחריפים בארץ יקשו על בן־יהודה להמשיך בעבודתו החשובה על המילון, החלה המשפחה בהכנות ליציאה. ב־3 בדצמבר 1914 הודיע העיתון על עזיבת בן־יהודה ואשתו לאמריקה. הזוג איחל לקוראים שלום מהיר ותקווה להתראות בקרוב.⁶¹ התורכים הקשו על יציאת הזוג ובנותיו, והם הצליחו לצאת את הארץ רק כעבור למעלה מארבעה חודשים, בתחילת אפריל 1915.⁶² ההודעה על יציאת הזוג ובנותיו עוררה ביקורת ביישוב. המבקרים יצאו נגד בן־יהודה שהטיף להתעת'מנות וגינה ירידה מהארץ ובה בשעה היה עסוק בהכנות לבריחה מהאזור למקום מבטחים.⁶³

האור המשיך להופיע עוד כמה שבועות, אולם הוא נראה יותר ויותר כבמת פרסומים רשמית הכוללת צווים, תקנות והודעות רשמיות שונות מטעם הממשל התורכי ומוסדותיו. כך, לדוגמה, ב־22 בנובמבר נתפסה מחציתו של העמוד הראשון של האור בהודעה מטעם הבנק העות'מאני על הוצאת בנקוטים משימוש בשל זיופים. כעבור יומיים, ב־24 בנובמבר, הופיעה כותרת גדולה בעמוד הראשון: "שלושה מסמכים חשובים". אולם לא הייתה זאת ידיעה חדשותית מרגשת, אלא אוסף של הודעות רשמיות. למחרת, 25 בנובמבר, פרסם האור הודעה לנתיני רוסיה, צרפת ואנגליה. ההודעה העמידה לפניהם ברה: גירוש או התעת'מנות.⁶⁴

אף שאיתמר בן־אב"י החליט להמשיך בהוצאת האור, החלו התורכים להתנכל לו. ב־13 בספטמבר 1914 הוא כתב שהעיתון מואשם בפרסום מאמרים פרו־בריטיים ואנטי־גרמניים. האור טען שהוא מפרסם גם דברי שבח על גרמניה, אבל הודה שהוא מעדיף את המחנה האנגלי־צרפתי.⁶⁵ עם כניסת תורכיה למלחמה היה בן־אב"י נתון בסכנת מאסר בשל עמדתו הפרו־בריטית, ורק ידידותו עם מושל ירושלים זכי ביי הגנה עליו.⁶⁶ אולם בדצמבר 1914 גברו ההתנכלויות לבן־אב"י. ב־18 בדצמבר 1914 פרסם האור הודעת התנצלות שהעיתון לא יצא יום

גרסאות סותרות ודיסאינפורמציה מכוונת המשולבת במידע שיקרי שהופץ מתוך תאוות בצע גרידא. בסוף ספטמבר 1914 הצטרף מכשול נוסף להספקת המידע: הממשל התורכי החליט לסגור את כל סוכנויות הדואר הזרות בארץ.⁶⁷ בירושלים פעלו חמש סוכנויות דואר (אוסטרית, גרמנית, צרפתית, רוסית ואיטלקית). הן עבדו ביעילות ובמהירות רבה וסיפקו לקהל הירושלמי ולמערכות העיתונים מברקים, ובעיקר שפע של עיתונות זרה ששימשה מקור מרכזי לידיעות שפורסמו בארץ. עתה, עם סגירת משרדי הדואר הללו, חלה האטה משמעותית בהספקת עיתוני חוץ, עובדה שהשפיעה ישירות על איכות המידע על המלחמה העולמית שהופץ בארץ ועל כמותו. אולם סגירת בתי הדואר הזרים לא הייתה אלא תחילת תהליך שהחריף ככל שקולות המלחמה התקרבו לפתחה של תורכיה עצמה.

ב־2 בנובמבר 1914 פרסם האור הודעה צבאית מיום קודם על התנגשות צבאית ראשונה בין הצי התורכי לצי הרוסי. הצי התורכי שהורכב גם מאניות גרמניות ששטו גם הן תחת דגל תורכי, פגע והטביע, על פי ההודעה, אניות אזרחיות וצבאיות רוסיות בים השחור. ההודעה האשימה את הרוסים בפרובוקציה ונמנעה מלספר שהתקרית כולה הייתה פרי יוזמה תורכית־גרמנית. ההודעה גם לא דיווחה שאניות תורכיות הפגיוזו ב־29 באוקטובר 1914, ללא הזהרה מוקדמת, את נמלי אודסה וסבסטופול.⁶⁸ בעקבות אירוע זה, שאירע ביוזמת אנשי שר המלחמה התורכי אנוואר פאשה אבל בניגוד להחלטת הממשלה על שמירת ניטרליות, מצאה עצמה תורכיה במלחמה. כתוצאה מכך הכריזה רוסיה מלחמה על תורכיה ב־2 בנובמבר 1914, ואנגליה וצרפת הצטרפו אליה ב־5 בחודש.

הידיעות הרשמיות על הצטרפות תורכיה למלחמה טפטפו באטיות לעיתונות הירושלמית. ב־3 בנובמבר 1914 כתב האור שעדיין לא ברור אם הוכרזה מלחמה, אבל האירועים בים השחור הם בלתי הפיכים ויובילו בהכרח להכרזת מלחמה רשמית. העיתון הבטיח שהיהודים יישארו נאמנים לתורכיה ויתגייסו בשמחה. העיתון הוסיף ודיווח מיפו על התפרצות שמחה ותהלוכות ענק בעיר לציון הניצחון הימי התורכי על הצי הרוסי. בראש אחת התהלוכות נישאו סירות מכוסות בדגלים עות'מאניים.⁶⁹ לצד הודעות השמחה, התרבו הסימנים למצב החרום שבו הייתה המדינה: ב־8 בנובמבר התפרסם בעיתון צו צבאי המורה על סגירת בתי המרוח, המסבאות ובתי הקפה בשעה שש בערב; בירושלים הוטל עוצר לילה; נאסרה תנועת אנשים ברחובות העיר משמונה בערב ועד שמונה בבוקר. הודעה אחרת מטעם הצבא הזהירה את הציבור שלא להפיץ שמועות שקר. מי שנתפס בהפצת שמועות ייענש בחומרה.⁷⁰

המלחמה המתקרבת פגעה בכמות המידע החדשותי שהגיע לארץ ובאיכותו. ב־5 בנובמבר דיווח האור שהמברקים שנהגו הקונסוליות הגרמנית והאוסטרית לשלוח לעיתון לא הגיעו. העיתון הוסיף שמברקי הקונסוליות האחרות – האנגלית, הצרפתית והרוסית – לא יגיעו יותר.⁷¹ גם מברקי הוואס ורויטרס פסקו מלהגיע והעיתונות המקומית נשענה מעתה רק על מברקים ועיתונים תורכיים, גרמניים ואוסטריים. במקביל הוחמרה הצנזורה על העיתונות. עורכי העיתונים נאלצו לחתום על הצהרה שבה התחייבו להפקיד שלושה עותקים מכל גיליון לביקורת מוקדמת של הצנזורה. אי הפקדת העותקים תוביל לסגירת העיתון.⁷² כן הוטלה צנזורה על דואר מכתבים. מנהל הדואר התורכי בירושלים פרסם הודעה המחייבת לשלוח את כל המכתבים כשהם פתוחים וכתובים בתורכית, בערבית, בצרפתית ובגרמנית. השפה העברית לא הופיעה

הערות

- 1 עוזי אלידע, "העיתון היומי הראשון בארץ ישראל: הצבני האור 1908-1914, קשר, 37 (2008), עמ' 20 (להלן: אלידע, "העיתון היומי הראשון").
- 2 ראו סיקור פרשת גורדון: הצבני, 2-1, 9-5, 13-22 (1884.10.24-1885.03.20). שם, 9, 19.12.1884.
- 3 על המכשולים בדרכו של חיל המשלוח להצלת גורדון ועל החמרת מצבו ראו הצבני, 13-17, 16.1.1885-13.2.1885. דיווח דרמטי על נפילת חרטום התפרסם בגיליון 18, 20.2.1885, ובו נמסר שגורלו של גורדון לא ידוע. בן-יהודה המשיך לסקר את הפרשה עד אמצע אפריל 1885, אז עברה תשומת הלב לגורדון, שם ניהלו אנשיו של גורדון, בתמיכת העיתונות הלונדונית, מסע נגד ראש הממשלה הבריטי, ויליאם גלדסטון, שלדעתם היה אחראי למחדל חילווצו של גורדון. ראו הצבני, 20-23, 6.3.1885-27.3.1885, וכן 26, 24.4.1885.
- 4 שם, 19, 27.2.1885.
- 5 על התלבטות בן-יהודה בין שני קהלי הקוראים ראו אלידע, "העיתון היומי הראשון", עמ' 9-14.
- 6 ראו למשל הצבני, 1, 17.11.1899; 9, 15.12.1899; 15, 5.1.1900; 22, 1.2.1900; ועוד.
- 7 על שיתוף הפעולה בין בן יהודה לזוג דוק-קרוסי ראו איתמר בן-אב"י, עם שחר עצמאותנו: זיכרונות חייו של הילד העברי הראשון, ירושלים 1961, עמ' 81-82 (להלן: בן-אב"י, עם שחר עצמאותנו); גליה ירדני, העיתונות העברית בארץ ישראל בשנים 1863-1904, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 272.
- 8 הצבני, 50, 16.6.1900.
- 9 שם, 57, 5.8.1900.
- 10 "אל הקוראים", שם, 59, 6.9.1904.
- 11 יובל בן-בסט, "על פרשת דרכים: עיתוני הישוב ומהפכת התורכים הצעירים של 1908", קשר, 37 (2008), עמ' 71-81.
- 12 האור, 34, 31.10.1912.
- 13 מרדכי כהן, "מכתב מטריפולי", שם, 29, 20.11.1911.
- 14 ראו מכתבי מרדכי כהן מטריפולי: החרות, 37, 4.12.1911; 52, 1.1.1912; 59, 12.1.1912; 68, 29.1.1912; 76, 12.2.1912; 84, 28.2.1912.
- 15 שם, 29, 20.11.1911.
- 16 שם, 52, 1.1.1912.
- 17 שם, 76, 12.2.1912.
- 18 ראו לדוגמה, מרדכי כהן, "המצב בטריפוליטניה", שם, 110, 28.1.1913.
- 19 "המשפט השני של האור", האור, 30, 27.10.1912.
- 20 שם, 28, 24.10.1912.
- 21 "המשפט השני של האור", שם, 30, 27.10.1912; המשך הכתבה: שם, 34, 31.10.1912.
- 22 בן-אב"י, עם שחר עצמאותנו, עמ' 239-240. בן-אב"י טען בזיכרונותיו שפרסם ידיעה בלעדית זו בעיתונו האור, אבל בסוף יוני 1914 לא היה ברשות המשפחה עיתון פעיל. האור יצא לאור שוב רק כעבור עשרה ימים, ב-10 ביולי 1914, ובזמן זה היה כבר סיפור הרצח בסרייבו ידיעה ישנה. בן-אב"י הדפיס כנראה את הידיעה בצורת פרסום חד פעמי שהופץ ברחבי ירושלים. הוא השתמש לעתים קרובות בפורמט זה של פמפלט חדשותי חד פעמי, מכיוון שעיתוני ירושלים דיווחו על הידיעה רק ב-1 ביולי 1914. ראו מוריה, 553, 1.7.1914. על הגיליון הודפס בטעות התאריך 30 ביוני. ראו גם מאמר נרחב על הרצח בסרייבו למחרת, "גורלה של אוסטריה", מוריה, 554, 2.7.1914. אני מניח שהפמפלט של בן-אב"י יצא יום קודם, ב-30.6.1914.
- 23 בן-אב"י, "זעזועי אירופה", האור, 1, 10.7.1914.
- 24 ראו מאמר בן-אב"י על המפגש שלו עם הרצל בעת ביקורו בירושלים. שם, 2, 17.7.1914.
- 25 החרות, 240, 20.7.1914.

קודם לכן מכיוון שהעורך, בן-אב"י, נקרא לבית המשפט, אבל גם מפני שלא הגיעו כל ידיעות חדשות לשולחן המערכת.⁶⁷ כעבור חמישה ימים, ב-23 בדצמבר, חזרה ההודעה. המערכת הסבירה שהעיתון לא הופיע ביומיים האחרונים מכיוון שהעורך זומן פעמיים למשטרה ומפני שלא הגיעו לירושלים מברקים של סוכנויות ידיעות וגם הקונסוליות הגרמנית והאוסטרית לא שלחו כל מידע. לפיכך הודיע העיתון לקוראיו "כי לרגל סבות המובנות לכל (חוסר נייר, דאר מצומצם מאוד, שרות מברקית בלתי קבועה, ועוד כאלה וכאלה), החלטנו להוציא את הגיליון רק בכל פעם שיש באמת מה לתת לקוראים, מפני שבכל אופן אין השעה הנוכחית מסוגלת לפלפולים ולפילוסופיה".⁶⁸ הייתה זו שירת הברבור של האור היומי. למחרת, 24 בדצמבר 1914, הופיע גיליון מס' 67, שהוא למיטב ידיעתי הגיליון האחרון של העיתון.⁶⁹ נראה שבן-אב"י התכוון לצאת לחו"ל בעקבות אביו, אבל יציאתו נמנעה. לדבריו התאפשרה היציאה לבסוף בזכות התערבות ידידו מושל ירושלים, זכי ביי. בן-אב"י סיפר שבאחד הימים הופיע בביתו בשעת לילה מאוחרת ידידו, מושל ירושלים זכי ביי, והזהירו לעזוב את ירושלים מיד בלא שנתן הסבר לכך. הוא צייד את בן-אב"י במכתב המלצה לחסן בק מושל יפו ובכסף להוצאות הדרך. באותו לילה ירדו בן-אב"י ואשתו ליפו, וכעבור זמן בעזרת מושל יפו, יצאו למצרים והצטרפו לבן-יהודה ומשפחתו שיצאה מאלכסנדריה לפיראוס ומשם לניו יורק.⁷⁰

בעקבות האור פסקו לצאת בהדרגה מרבית העיתונים העבריים בארץ. בדצמבר 1914 פרסם עיתון האחדות של פועלי ציון מאמר בגנות הגירוש הברוטלי של נתינים זרים, בעיקר אזרחי רוסיה, מהארץ ("יום חמישי השחור", 17 בדצמבר 1914). בעקבות מאמר זה הגיעה המשטרה למערכת ששכנה ליד בניין בצלאל בירושלים, אסרה את העורך האחראי, יעקב זרובבל, ואת המו"ל, זאב אשור, וסגרה את העיתון. בינואר 1915 הגיע תורו של העיתון מוריה. גיליונו האחרון יצא ב-11 בינואר 1915.⁷¹ העיתון הפועל הצעיר שמר מתחילת המלחמה על תדירות הופעה חודשית, אולם באפריל 1915 פסק מלהופיע באופן רציף (יצאו לאור שישה גיליונות ב-1915). גיליונו האחרון הופיע בסוף אוקטובר 1915. העיתון חזר להופיע רק לאחר סיום המלחמה, בסוף נובמבר 1918.

העיתון היחיד שהמשיך לפעול בזמן המלחמה היה החרות. למרות הקשים הכלכליים, היעדר חומרי גלם, וצנזורה מחמירה, הצליחו המו"ל והמדפיס משה עזריאל והעורך הראשי חיים בן-עטר להמשיך להוציא את העיתון. פטירתו הפתאומית של משה עזריאל מטיפוס הבהרות באפריל 1916 הטילה את כל העומס על כתפי בן-עטר.⁷² אולם למרות התנאים הקשים הוא הצליח להוציא את החרות עד אפריל 1917. במהלך המלחמה סבל העיתון ממקורות מידע חד צדדיים (עלונים שהוציאה מפקדת הצבא התורכי-גרמני וכן מברקים של סוכנות הידיעות הגרמנית וולף), ומצד שני הופעלה על העיתון צנזורה ישירה קשוחה. לראשונה בתולדות העיתונות בארץ הופיעו מעל דפי העיתון כתמים לבנים בולטים כתוצאה ממחיקות הצנזור.⁷³ אבל למרות מיעוט המידע והתנכלויות הצנזורה הצליח בן-עטר להתמיד בהופעת העיתון ורק עם גיוסו לצבא באביב 1917 פסק העיתון להופיע.⁷⁴

- 27 האור, 6, 31.7.1914
- 28 שם, 7, 4.8.1914
- 29 החרות, 245, 4.8.1914, מהדורה שנייה, יצאה בצהריים.
- 30 מוריה, 582, 4.8.1914, מהדורה שנייה, יצאה בצהריים.
- 31 רק בעמ' 5 הודיע האור שקיבל זה עתה ידיעה מהקונסוליה הרוסית בירושלים שגרמניה הכריזה מלחמה על רוסיה. האור לא יצא במהדורה שנייה, אבל הבטיח מהדורה מיוחדת למחרת. האור, 7, 4.8.1914, עמ' 5.
- 32 האור, 8, 5.8.1914
- 33 א"מ היימן, "רשמים מיפו", החרות, 246, 5.8.1914
- 34 שם, 247, 6.8.1914. ראו מאמר של בן־יהודה, "צריך להסתגל", האור, 10, 7.8.1914
- 35 "החרות לימים הבאים", החרות, 250, 9.8.1914
- 36 שם.
- 37 ראו, "למנויינו בירושלים", שם, 260, 20.8.1914
- 38 "מברקי שקר", האור, 14, 12.8.1914
- 39 החרות, 136 ו־138, 22.3.1914, 24.8.1914
- 40 שם, 240, 30.7.1914
- 41 האור, 245, 4.8.1914. הטעון לזיכוייה היה שאישה בנויה אחרת מבחינה קוגניטיבית ומנטלית מגבר. ומכיוון שהרוצחת הייתה נתונה במהלך האירוע בסערת רגשות מטורפת ובלתי נשלטת, אין היא אחראית למעשיה. על הפרשה והמשפט, ראו, Edward Berenson, *The Trial of Madame Caillaux*, Berkley, CA 1992
- 42 החרות, 251, 11.8.1914
- 43 "הגקמה", שם, 252, 12.8.1914
- 44 ז'וזף קאיו חזר לחיים הפוליטיים ואשתו הנרייט הפכה למבקרת וחוקרת אמנות חשובה.
- 45 "מברקי שקר", האור, 14, 12.8.1914
- 46 שם, 15, 15.8.1914. מברקי השגרירות הרוסית בבירה נדפסו שם החל מגל' 20.8.1914, בעוד מברקי השגרירות האוסטרית הופיעו החל בגל' 25, 19.1.1914 ומברקי השגרירות האנגלית החל בגיליון 28, שם, מ־1.9.1914
- 47 "מלחמת הצירים", שם, 16, 16.8.1914
- 48 מצב הבלבול והידיעות הסותרות רק ערפל עוד את התמונה הכללית משדה הקרב. ראו, "מלחמת הצירים מתמידה", שם, 19, 20.8.1914
- 49 "שרות מברקים", שם, מס' 29, 2.9.1914
- 50 מכס נורדוי, "סודיות המלחמה", שם, 34, 11.11.1914
- 51 על המצב הכלכלי בארץ, ראו יהושע ברזילי, "פחד שווא: על הדוחק הכספי", החרות, 252, 12.8.1914. ברזילי ניסה להרגיע את הציבור, אבל מוריה והאור תיארו תמונה מדאיגה מאוד: "מצב מצוקה נוראה", מוריה, 591, 14.8.1914. ראו גם האור, 17, 18.8.1914. בספטמבר המשיכו להופיע ידיעות וכתבות מדאיגות על המצב הכלכלי: "לרעי ישראל", החרות, 274, 6.9.1914, וראו סדרת מאמרים של אלברט ענתבי בהאור, "המשבר האירופי ביחסו לארץ־ישראל", האור, 36-41, מ־16.9.1914-10.9.1914; יהושע ברזילי, "המצב", החרות, 281, 14.9.1914; האור, 6, 29.9.1914
- 52 על סגירת סוכנויות הדואר הזרות בירושלים ראו, "התוצאה הראשונה של השחרור החיצוני" (ראיון מקיף על פני כל העמוד הראשון עם מנהל הדואר התורכי בירושלים המברך על סגירת הדוארים הזרים ורואה בכך ביטוי לשחרור לאומי), שם, 5, 28.9.1914. ראו גם כתבות בנושא בהאור, 6, 29.9.1914 ו־8, 2.10.1914
- 53 שם, 26, 2.11.1914
- 54 "המעמד", שם, 27, 3.11.1914. ראו גם ידיעה על תהלוכת תלמידי המדרשה ביפו לציון הניצחון הימי על הרוסים, שם, 30, 6.11.1914
- 55 שם, 31, 8.11.1914
- 56 שם, 29, 5.11.1914, עמ' 3.
- 57 יוסף לנג, **דבר עברית! חיי אליעזר בן יהודה**, ירושלים 2008, כרך ב, עמ' 767 (להלן: לנג, **דבר עברית**).
- 58 האור, 30, 6.11.1914
- 59 שם, 38, 16.11.1914
- 60 על פגישת בן־יהודה עם מושל העיר ירושלים, ראו, "יהודים, היו עות'מנים! מתוך פגישה עם זכי ביי מפקד ירושלים", שם, 36, 14.11.1914. באותה פגישה ביקש בן־יהודה מהמושל לבטל את תקנת הצנזורה המונעת כתיבת מכתבים בעברית, אבל זכי ביי טען שהפקודה הגיעה מגורם בכיר ביותר ואין ביכולתו לעזור. ראו גם כותרת ענק למחרת: "יהודים, היו עות'מנים! השליכו את שמות הניכר וכונו עצמכם בשמות עבריים", שם, 37, 15.11.1914
- 61 שם, 52, 3.12.1914
- 62 יוסף לנג, **דבר עברית**, שם, עמ' 768-769.
- 63 שם, עמ' 770-768. ראו התקפת מרדכי בן־הלל הכהן על בן־יהודה ובעיקר על חמדה, שנתפסה בעיניו כאחראית לנטישת בן־יהודה את הארץ. מרדכי בן־הלל הכהן, **מלחמת העמים**, ירושלים תשמ"א-תשמ"ה, א, עמ' 111, 402-401 (להלן: בן־הלל הכהן, **מלחמת העמים**).
- 64 האור, 43, 22.11.1914, 46-45; 25.11.1914-24.11.1914
- 65 שם, 38, 13.9.1914
- 66 בן־אב"י, **עם שחר עצמאותנו**, שם, עמ' 272-278.
- 67 האור, 64, 18.12.1914
- 68 שם, 66, 23.12.1914
- 69 גם מנוחה גלבוה קבעה שגיליון 67, ז' בטבת תרע"ה, היה הגיליון האחרון של האור, אבל משום מה היא תיארכה גיליון זה ל־1915, אף על פי שתאריכו הלוועזי הוא 24 בדצמבר 1914. ראו: מנוחה גלבוה, **לקסיקון העיתונות העברית במאות 18-19**, ירושלים 1992, עמ' 308.
- 70 בן־אב"י, **עם שחר עצמאותנו**, עמ' 278-284.
- 71 העורך הראשי יצחק יעקב ילין המשיך לאחר סגירת העיתון להוציא חוברות חדשות חד פעמיות. ראו, מרדכי אליאב, "מוריה": עיתון חרדי לוחם למען תקנת ירושלים", **קתדרה**, 70 (ינואר 1994), עמ' 82, הערה 14.
- 72 "משה עזריאל ז"ל", **החרות**, 180, 26.4.1916. מרדכי בן־הלל הכהן ציין ביומנו ב־19 באפריל 1916 את פטירתו של משה עזריאל. הוא העריך שהחרות יחזור לפעול לאחר הפסקה. בן־הלל הכהן ראה בהחרות "עיתון סמרטוט", אבל שהיה בו צורך מכיוון שהיה היומון העברי היחיד שהמשיך להופיע בארץ. הוא ציין שהחרות חסר מקורות כספיים ואינו מסוגל לשלם לעובדיו. ראו בן־הלל הכהן, **מלחמת העמים**, א, עמ' 278.
- 73 כדוגמה לגיליון מלא בכתמים לבנים ראו החרות, 246, 13.7.1916. בגיליון זה נמחקו מחצית מהידיעות שהופיעו בכתבה, "המלחמה בין תורכיה ומדינות ההסכמה", וכן נמחק כל הטור שעסק בידיעות מירושלים. בן־עטר התלונן בנובמבר 1916 באוזני מרדכי בן־הלל הכהן על התנכלויות הצנזורה להחרות לאחר שהייתה אותו להציג שלושה עותקים ואף הציעה לו לסגור את העיתון. ראו שם, א, עמ' 399.
- 74 בן־עטר חזר לירושלים בספטמבר 1917 ולאחר שחרורה של העיר בדצמבר אותה שנה קיווה להוציא לאור את החרות מחדש, אבל מסיבות לא ברורות הוא לא קיבל רישיון משלטונות הכיבוש הבריטיים. בן־עטר לא הספיק לערער על החלטת הבריטים, ובסוף 1918 נפטר בגיל 33 מדלקת ריאות. יצחק בצלאל, "על ייחודו של החרות (תרס"ט-תרע"ז) ועל חיים בן־עטר כעורכו", **פעמים**, 40 (1989), עמ' 144-146.